

När posten kom – och gick

av Sven Carlin

När drottning Kristina med benäget bistånd av Axel Oxenstierna grundade det svenska postverket, "flög ärat vårt namn över jorden" såsom det fjärde landet i Europa som hade behov av och kunde skapa en sådan nymodighet. Då hade rikskanslern likväl sedan länge bedrivit specialstudier i utlandet och kunde skissera en postanordning som var kombinerad med en underrättelsetjänst av hög klass.

Drottning Kristina. Frimärke utgivet 1938.

Att posten i vårt land kom så tidigt igång betonades inte utan stolthet vid verkets 350-årsjubileum men äran skulle inte bli långvarig. Redan våren 1990 trädde vårt södra grannland fram och berättade om ett 500-årigt postverk. Visserligen var det ett privat familjeföretag som etablerade Thurn und Taxis – men knappast har detta konstaterats förrän vårt eget postverk också börjar tala om bolagisering och kanske också privatisering.

Det var kung Maximilian I – som kort därefter fick kejsares titel – som tog kontakt med den italienska familjen de la Torre, redan erfarna entreprenörer inom transportområdet. Familjen fick postväsendet på entreprenad inom hela det Habsburgska väldet och började med att bygga ut postförbindelser från Österrike till Nederländerna (nuvarande Belgien) – en 1 250 km lång postlinje. Det italienska Tassi de la Torre blev i Tyskland

SVEN CARLIN blev postexpeditörsaspirant 1936, samma år som Posten firade sitt 300-årsjubileum. Sitt författarskap har han främst ägnat posthistoriska ämnen, så även denna gång. Sven Carlin avled i maj 1992.

Franz von Thurn und Taxis, Habsburgarnas generalpostmästare från år 1490.

Thurn und Taxis, och Franz blev i rask takt adlad till Franz von Thurn und Taxis och förlänades furstetitel. Så kom det sig att när det tyska postjubiléet firades kunde man ställa upp med furstinnan Gloria von Thurn und Taxis som huvudperson. Hon var inte bara mycket skönare att betrakta än vår drottning Kristina, hon visade sig också vara kännare av modern konst och kapabel att fara omkring på motorcykel när hon behövde förflytta sig för att inviga och återupprätta postdiligenslinjer.

Och postverket sålde biljetter till åkturer med nya fräscha diligenser på de gamla linjerna.

Cursus publicus

Kanske var det inte så egendomligt att Thurn und Taxis blev föregångare. De kunde hämta förebild för sin organisation från det romerska riket. Där hade ju kejsar Augustus (63 f Kr – 14 e Kr) skapat ett transportväsende som omfattade hela det väldiga riket. Han började i rätt ordning med att anlägga vägar som man fortfarande kan se spår av i landskapet. På dessa vägar fick ämbetsmän, officerare och kurirer färdas, medan enkla löpare med tarvligare budskickning fick ta sig fram på sidovägarna. Postiljonerna fick namn om sig att vara snabba och pålitliga och de fick hög ställning i samhället. Som tecken på sin värdighet hade de tillstånd att bära en fjäder i hatten – en sed som har levat kvar.

Kilskrift och hieroglyfer

Sumererna utvecklade för 5 500 år sedan det första kända skriftsystemet, kilskriften. Omkring 1720 f Kr övertog babylonierna detta skrivsätt och på de torkade lertavlorna från Assyrien och Babylonien finns många sådana skrifter bevarade.

Ungefär vid samma tid som sumererna utvecklade sin kultur – omkring 1400 f Kr – grundades en annan vid Nilen. Under ptolemaïerna stod postväsendet högt i Egypten.

Kopia av lerbrev.

Kopia av lerbrev, Postmuseum.

Posten kom och gick tre gånger om dagen. Längs Nilen färdades snabba postryttare medan löpare medförde post i öst-västlig riktning.

De egyptiska hieroglyferna blev vid sidan av kilskriften den mest utbredda stilen. Den utvecklades i samma riktning, från bildskrift till en skrift med fonetiska tecken och blev efter hand en kursiv skrivstil som var bättre anpassad till det papyrus, som började användas som skrivunderlag. Den hieratiska – egentligen prästerliga – skrivstilen ersattes med en lekmannavariant, den demotiska. Det var förekomsten av dessa tre parallellt använda skrivstilar som gjorde det möjligt för den svenske diplomaten J D Åkerblad att år 1799 tolka den demotiska skriften på Rosettestenens

Rekonstruktion av romersk postkärra, Mariesalen i Kärnten, Österrike.

med text från Ptolemaios kröning år 196 fKr. En kopia av Rosettestenen finns i Postmuseum.

Perserväldet

Det geografiska område som i våra dagar kommer oss att tänka på Saddam Hussein beboddes på 600-talet fKr av de gamla perserna. Om dem har vi fått mer utförliga skildringar än från andra kulturer. Herodotos, grekisk historiker som levde för 2 400 år sedan, har berättat utförligt om sin samtid och det postverk som skapades av kung Kyros för att han skulle kunna hålla kontakt med sina satraper i det stora väldet. Xenophon, en samtida general, berättar att kungens brev ”färdades snabbare än tranor och duvor”.

Kyros hade räknat ut hur många dagar det skulle ta att rida mellan Sardes och Susa – de två orter där han hade sina huvudsakliga residens – och sedan placerade han ut lika många hästar och ryttare utmed vägen. Han utnyttjade därmed ryttarna maximalt och fick fram sina meddelanden så snabbt som möjligt.

Denna officiella post var i första hand avsedd för de ekonomiska rapporter som satraperna skulle skicka in till kungen. Privatpersoner hade inte möjlighet att använda postryttarna, men Herodotos påstår att det likväl förekom att privatpersoner kunde ha behov av att skicka brev. Han antyder att de kungliga postiljonerna nog inte var helt ovilliga att mot lämplig gottgörelse ta med sig ett extra brev om de hade vägen förbi.

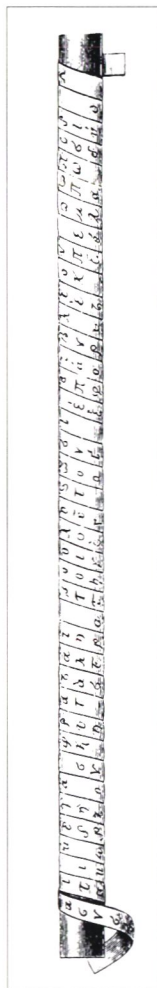
Hemliga brev

Mera problematiskt var det givetvis om man ville skicka ett brev, som hade kontroversiellt innehåll. Speciellt känsligt var det givetvis för Harpagos när han konspirerade mot Astyages i samband med att de skulle göra Kyros till kung. Han lade sitt brev i magen på en hare, som han skickade med en tjänare i full jägarutrustning. Andra brevskrivare som var ange-

lägna om brevhemligheten lät transportera brevet i ändtarmen på en ox, i sulan på en sandal eller i en dams örhänge.

Ännu större hemlighet tyder de åtgärder på, som Histiaios i Susa vidtog när han skickade ett meddelande till en person. Han skrev sitt budskap på en slavs rakade huvud och lät håret växa ut innan slaven fick springa iväg till mottagaren. Denne lät i sin tur raka av håret igen, och kunde ta del av beskedet. Denna korrespondens kan ju inte ha utmärkt sig för särskilt stor snabbhet, men medge att den var diskret.

I antikens Sparta använde man sig i fält av speciella metoder när man skickade militärt

Brevstav av den typ man använde i Sparta.

viktiga rapporter. Man använde en brevstav – en stav kring vilken man virade en remsa av skinn spiralformigt. Sedan skrev man sitt meddelande tvärs över spiralen. Remmen skickades separat till mottagaren, som virade den på samma sätt över en stav av samma format, och kunde då tyda meddelandet.

Roparpost

Herodotos berättar också om bruket av ropare. Tränade ropare placerades ut så långt från varandra som de kunde göra sig hörda, gärna på höjder, och upprepade sitt budskap till varandra. På en dag kunde de vidarebefordra ett budskap lika långt som man kunde resa på 30 dagar. Detta påminner ju mycket om våra vårdkasar, och användningen är ju likartad.

Å andra sidan berättar Diodorus Siculus att roparposten har använts långt före Kyros tid.

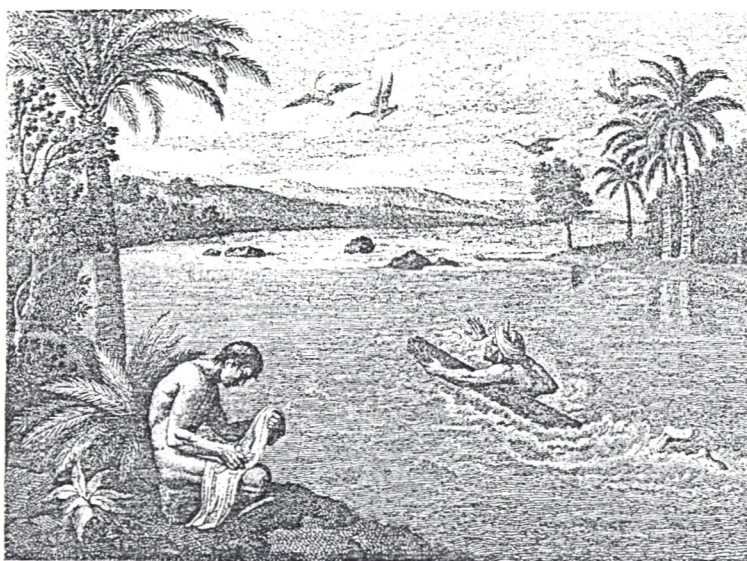
Vattenvägar

När det var nödvändigt att ta sig fram genom terrängen har olika metoder använts. Ofta använde man uppblåsta djurhudar som ett slags simdyna när man kunde förkorta vägen genom att passera över vattendrag och floder.

Persiska simmande postbud avbildas här på assyriska bilder.

Vattendragen användes även av **Inkafolket** i Peru före spanjorernas tid. Budet knöt in sina meddelanden i en huvudduk och lät sig sedan tillsammans med en trädstam flyta med strömmen. Inkarikets budsystem var högt utvecklat och uppbyggt enligt stafettmetoden. På bestämda avstånd från varandra låg ”postkontor” och där bodde ständigt två ynglingar i varje. De hade blivit speciellt tränade sedan pojkkåren för att kunna springa fort och att vara pålitliga. De hade som kännetecken en snodd i samma röda färg som det band Inkafolket bar om pannan.

Efter Inkafolket var **Aztekerna** det folkslag som före Amerikas upptäckt visade den största kulturella utvecklingen. Deras budbärare ändrade i motsats till Inkafolket sin kläddräkt allt efter karaktären av det budskap de skulle överbringa. Det bud som skulle berätta om en seger, skulle vara vitklädd, bära håret tillbakakammat och redan på avstånd skulle han sjunga krigssånger och svinga sitt svärd. Om hans nyhet gällde ett nederlag märkte man detta på hans tillrufsade hår och den tystnad han iakttog. Det bud som bara hade

Inkafolket tog hjälp av flytande trädstammar när de hade vägen nedströms. Posten förvarades i huvudduken.

nyheter av mindre vikt, skulle ha kroppen svept i ett täcke. Dessa regler medförde den fördelen, att alla i en by genast blev delaktiga av de nyheter som anlände.

En politisk maktfaktor

Gamla perserväldet härskade i trakten av Eufrat och Tigris. Mohammed grundade där det första kalifatet år 632. Hans svärfar utsågs till den förste kalifen och det var han som lyckades förena hela Arabien. Efterträdaren, Umar, utökade riket med Syrien, Palestina, Mesopotamien, Egypten, Tripolis och större delen av Persien.

Kalifatet vidareutvecklades under kaliferna Muawija (661–679) och al-Mahdi (775–786) och som en följd härav uppstod också behov av postförbindelser över hela riket. Den arabiske historikern Ibn Chrodadbe som själv en gång under kalifen Mutamid var överpostmästare i Djabel och därför hade insyn i postarkiven, skrev omkring 860 ett berömt geografiskt verk. Han berättar att det fanns 930 poststationer i landet. Kostnaderna för postväsendet var enorma, huvudsakligen beroende på att den postala organisationen också omfattade en spiontjänst, något som i oroliga tider var en betydelsefull del av verksamheten. Posten utvecklades från att vara ett mer eller mindre underordnat kommunikationsmedel till en politisk maktfaktor.

Kalifpostens viktiga roll återspeglades i tjänstemännens ställning i samhället. Posten som i ptolemaierriket bara var en mindre viktig förvaltningsgren, kunde under kaliferna fröjda sig åt en hög ställning. Den var helt jämförbar med den som *cursus publicus* i romarriket erbjöd sina tjänstemän. Överpostmästarens stora betydelse framgår av ett yttrande, som lär ha fällt av kalifen Abu Djasar Mansur:

”Min tron vilar på fyra pelare och min makt på fyra personer: en tadelfri domare, en energisk polisprefekt, en rättskaffens finansminister och en trogen postmästare som alltid ger mig sanna upplysningar.”

Tidiga postförbindelser

Den kulturella utvecklingen har i alla större riken medfört behov av att skapa postförbindelser. De har i olika tidsskeden fått olika omfattning och utformning. I många fall har de vuxit fram av sig själva, såsom när slaktarposten började fungera som en följd av slaktarnas långa resor eller när den katolska kyrkans förbindelser började brukas för annan post, eller när universiteten utnyttjade de studerandes resor mellan hemort och universitetsstäderna för organiserad brevbefordran.

De sydamerikanska tidiga kulturerna skapade, helt utan kontakt med gamla världen, postinrättningar som hade stora likheter med dem som växte fram där.

Litteraturen om dessa skiftande former av postväsende utgör en intressant läsning för den posthistoriskt intresserade och de är mycket mer omfattande och lärorika än denna rapsodiska redogörelse kan antyda.

Källor:

Postkurs Journal zum 500. Jubiläum 1991, Hamburg.

Herodotos: Herodotos Historia, Stockholm 1968.

Ludwig Kalmus: Weltgeschichte der Post, Wien 1937.

A von Schweiger-Lerchenfeld: Das neue Buch von der Weltpost, Wien 1901.